

Pósa Zoltán

„Egyik szélsőség szüli a másikat”

Bitskey István professzor vall Pázmány Péterről, a nikomakhoszi etikáról és az újkori funkcionális analfabetizmusról

A magyar irodalom és a keresztény virtus mindenható erejét hirdette az ateista világban is Bitskey István irodalomtörténész, a Debreceni Egyetem professor emeritusa vall lapunknak a nevelés és az oktatás alapkérdéseiről.

Bethlen Gábor koráról, a hitvitázó irodalom, a humanista erudíció, a keresztény virtus mindenható erejéről tanúskodik Bitskey István professzornak, a régi magyar irodalom nesztorának, spiritus rectorának életműve. Egerben született 1941. március 26-án. Közös alma materünkön, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–történelem szakos diplomát 1967-ben. Igazi kis egyetemi aranykort teremtettek számunkra a vaskorban csodálatos tanáraink, többek között Barta János, aki Arany János legnagyobb magyar kutatója volt, Bán Imre, aki a barokk irodalom történetének nagymestere, valamint az 1956-ban bebörtönzött Julow Viktor, aki a felvilágosodás korának, Fazekas és Csokonai életművének legjobb ismerője volt. Mestereink büszkéek lehetnek tanítványukra, Bitskey Istvánra, aki négy egri gyakorlóiskolai tanév, majd MTA akadémiai aspirantúra után 1975-ben került vissza az ősi város egyetemére, ahol a régi magyar irodalmi tanszéken – 1981-től tanszékvezető egyetemi tanárként – nevelte megközelítően négy évtizeden át diákok nemzedékeit tudóssá, tanárrá.

Legendás kötetei, tanulmányai közül legismertebbek: *Hitviták tüzeiben* (1978), *Humanista erudíció és barokk világkép* (1979), *Pázmány Péter* (1986), *Eszmék, művek hagyományok*, (1996), *A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyarországi barokk műveltség* (1996), *Püspökök, írók, könyvtárak* (1997), *Retorikák a barokk korból* (2003), *Mars és Pallas között* (2006). Számos cikk, tanulmány fűződik a nevéhez. A Móra Kiadó sikerkötetének számított 1985-ben az *Így élt Bethlen Gábor* című könyv, amely tanárok, gimnazisták számára egyaránt hasznosnak bizonyult, ráadásul a sorozatban szokatlanul műves, gazdag nyelvezettel megírt tankönyv-kiegészítőként is kiválóan megállta helyét. Az egyetemisták számára nélkülözhetetlen Bitskey Istvánnak a *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez - Reneszánsz kor* című 1990-es hagyományörző és korszerű kötete. Amellett, hogy az MTA levelező tagja, a Debreceni Akadémiai Bizottság elnöke, számos munkabizottságnak részese, többek között az osztrák–magyar kultúratudo-

mányi vegyesbizottságnak is. Mindemellett professor emeritusként hű maradt a Debreceni Egyetem régi magyar irodalmi tanszékéhez, most is csak a szerdai fogadóóráján tudtunk találkozni Közép-Európa legszebb, a világnak is egyik legbájosabb egyetemi épületében, a harmadik emeleten.

– *Bitskey István gazdag életművének középpontjában áll Pázmány Péter, ki a nikomakhoszi etikával vallja, hogy a jóság „oly tekkéletesség, mely jóvá teszi nemcsak azt, akiben vagyon, hanem annak cselekedetét is”. Am Pázmány továbblép Arisztotelésznel, nála a világegyetem transzcendens központja Isten. Továbbá az okosságtól vezérelt jóságot tartja értékesnek. Hogyan érvényesülnek ezek az elvek a mai-tegnapi diákok között? Tegnapi, a vörös materializmus és ma, a fehér materialista pragmatizmus korában?*

– Azt gondolom, hogy az erkölcsi tartás minden korszakban elsődlegesen fontos, hozzátartozik az ember lényegéhez. Az erkölcsi normák között vannak olyanok, amelyeknek nem szabadna átalakulniuk a különböző politikai változásokkal együtt. Természetes, hogy korszerűsödik a gondolkodásunk, a részletekben akár módosulhatnak is az emberi mentalitások új közegbe kerülve, de az alapvető emberi értékeknek meg kellene maradniuk. Erre jó példa Arisztotelész nikomakhoszi etikája, amelyben mindig érvényes etikai normákról van szó. Ezeket a normákat átvette később a magyar irodalom, többek között Pázmány Péter, de mások is kiaknázták a nikomakhoszi etikában rejlő bölcseletet, a benne foglalt erkölcsi elvek máig érvényesek. Egyet kiemelnék közülük: a szélsőségektől való tartózkodást, ami különösen a mai nagyvilágban, de még a mi kisebb világunkban, Magyarországon is fontos lenne, ugyanis az egyik szélsőség gyakran kivált egy másik szélsőséget, és akkor már a kettő között olyan áthidalhatatlan lesz a konfliktus, hogy nem lehet megkeresni a középutat, ami egyébként mindenkinek jó lenne. A kompromisszumkészség nem jelenti azt, hogy valaki föladja az elveit, inkább arról van szó, hogy meg kellene kísérelni megérteni a másik felet, a vitapartnert. Erre Pázmány Péter korának hitvitázó irodalma is jó példa. Abban a korban is elhangzottak szélsőséges állítások, egyik szélsőség vonzotta a másik szélsőséget, de Pázmány, főleg amikor érsek lett és az ország főkancellárja is, akkor már törekedett arra, hogy megtalálja a szükséges kompromisszumokat. Sőt, korábban is, az 1608-as országgyűlés idején megkérdezték több főpapot arról: adjanak-e a protestánsoknak vallásszabadságot vagy ne. A megkérdezett öt főpap közül az osztrákok mindegyike nemlegesen válaszolt, Pázmány volt az egyetlen, aki részletes érveket sorakoztatott föl az igen és a nem mellett, és azok az érvek maradtak túlsúlyban, amelyek szerint meg kell adni a protestánsoknak a vallásszabadságot. Pedig hát Pázmány igazán azt szeretete volna, ha az ország többsége katolizál, de mégis úgy gondolta, hogy a másik fél érveit és érdekeit is figyelembe kell venni. A

régi magyar irodalmi szerzők példája ma is követendő minta lehetne mind a tudományban, mind a művészeti életben, mind a politikában. Üdvös lenne mindönk számára, ha legalább igyekeznének a világnézeti szempontból szemben álló felek egymást megérteni, s megtalálni a jó kompromisszumokat, amelyek a középutat jelentik.

– *Mennyire igazak a hírek az egyetemre érkező diákok többségének elképesztő fölkészületlenségéről? Bár tudjuk, hogy ez semmiképpen sem a tanárok és az iskola hibája, mégis megkérdezném: mit tehet a tanár és az iskola a mai helyzetben?*

– A hír igaz. Sőt, sajnos, nagyon is enyhe volt a megfogalmazás. 1975 óta foglalkozom a magyar szakos egyetemisták képzésével, s folyamatosan érvényesül az a tendencia, hogy rendkívüli módon csökkent a hallgatók alaptudása, amit a középiskolákból hoznak magukkal. Ezelőtt tíz, tizenöt évvel széles körű olvasottsággal rendelkező diákokkal is találkoztunk még a fölvételi vizsgán is. Manapság ez ritka, mint a fehér holló, sajnálatos módon azért, mert az olvasás szerepe háttérbe szorult, jelentős mértékben a digitalizáció következményeként. A kérdéskör nagyon összetett. Tudjuk, hogy az internet egy másik dimenziót jelent a tájékozódásban, a fiatalok többsége onnan szerzi meg ismeretei nagy részét. Ez önmagában egyáltalán nem baj, de például regények elolvasása az interneten vagy más digitalizált formában, úgy gondolom, nem adhatja meg ugyanazt az élményt, mint amikor valaki a kezébe veszi a könyvet, benne bármikor előre-hátra lapozgat, ízlelgeti a kifejezéseket, félreteszi, megnéz, kikeres kiegészítő információkat szótárakból, kézikönyvekből. Nem lenne helyes, ha az internet átvenné a könyv szerepét. Az új technikai eszközöknek nagyon sok előnyük van a tájékozódás szempontjából, de elmélyült gondolkodásra, olvasásra célszerűbb lenne a könyveket használni. Amit a tanárokról mond, abban is egyetértünk. Annyit fontosnak tartanék elmondani, semmiképpen sem szabad a magyar, és a történelemtanítás kiemelten fontos szerepéről lemondani. Jóllehet tudjuk, hogy nagyon sok tantárgy igényelne magas óraszámot, azt is, hogy az idegennyelv-tanulás mennyire fontos, de megengedhetetlen, hogy az irodalmi alkotásoknak az identitástudatot, nemzettudatot kialakító, az ember erkölcsi lényét fejlesztő szerepe háttérbe szoruljon. Reményeim szerint az új Nemzeti alaptanterv is tehet a helyzet megváltozásáért.

– *A válaszhoz közvetlenül kapcsolódva: a legújabb korban szokás lebecsülni a bölcsészetet, hogy csak ama hírhedt szocialista államtitkári kijelentésre utaljunk. Szabó Zoltán, mint azóta megtudtuk, többre tart egy másodfokú egyenletet az egész magyar történelemnél. Mégis, a legélesebb viták e területen jelennek meg a tantervi változások idején. Miért fontos az irodalom vagy a történelem ennyire?*

– A technika, a természettudomány legújabb vívmányai óriási dolgokra képesek, az atomenergia jó példa erre. Ezeket viszont békés célokra is, de az emberiség elpusztítására is föl lehet használni. Azt, hogy a technika legmagasabb szintű vív-

mányait mikor és mire használjuk, az emberiség javára vagy a kárára, mégis csak az erkölcsközpontú humán tudományok tudják valamilyen módon befolyásolni. Nagyra értékelve a fizika, a kémia, a biológia, az orvostudomány területén elért szédítő eredményeket, ahhoz, hogy mindezeket a humánnum szolgálatába állítsuk, szükség van az írók, a gondolkodók, a legjobb értelemben vett filozófusok nézeteinek tanulmányozására és a következtetések levonására. Hogy a történelem szakos tanári énem is megszólaljon, közismert Cicero mondása: *Historia est magistra vitae*, azaz: a történelem az élet tanítómestere. Sokan elkoptatottnak vélik, mert sokszor mondjuk, de a jelenkorunk történései is igazolják, hogy az elmúlt eseményekből perdöntő következtetéseket lehetne levonni a jelenre vonatkozóan. Aki hitelesen akar tájékozódni, s a jelenben meg akarja határozni a haladásunk irányait, annak a múltból mindenképpen tájékozódnia kell. Csak egy gyakorlati példa: ha valakinek súlyos betegsége van, és elmegy az orvoshoz, mit fog a doktor először kérdezni: mikor kezdődött, hogyan kezdődött, mikor és milyen tüneteket érzékelt? A diagnózis a betegség történetének a feltárásával kezdődik, másként nem tudhatja a szakember sem, hogy a betegség milyen irányba változtatja meg az élettani funkciókat. Kiemelkedően fontos a mai történelmi helyzetünk megértése szempontjából is, hogy lássuk a folyamatot: hogyan jutottunk el idáig? Milyen buktatók voltak? Minő tanulságokat lehet és kell levonni az elmúlt idők eseményeiből? Persze, ezt nagyon óvatosan és szakszerűen kell végrehajtani. Nem egyszer halljuk: ugyanolyan történelmi források és események nyomán egymástól gyökeresen eltérő következtetéseket von le az egyik és a másik történész is. Egy valamit tisztázni kellene: legyen egy olyan alapvető tényanyag, amelyet mindenki elfogad. Ebből kellene kiindulni. A történész feladata, hogy a consensus communis, az elfogadott tényeket először rögzítsük, s csak utána következzen az: ki hogyan értelmezi a történelmi tényeket? A végső értékelésnél a jó kompromisszum keresése nem más, mint a megváltoztathatatlan tények tiszteletben tartása.

– *A NAT irodalom-műveltségterületét illető vita két ága: milyen szerzőket tanítanak és milyen nagy a kortárs irodalom szerepe? Vannak, akik fontosnak tartják, a történetiséget. Mások túlbecsülik a kortárs irodalom szerepét az oktatásban. Értelmezésük szerint a mai irodalom a beszélt nyelv aktualitását hordozza, a gyerekek kritikákat olvashatnak róla a lapokban, így inkább lehet beszédtema közöttük is, mint a régebbi korok irodalma? Ön szerint szabadna-e a középiskolai irodalomtanításnak ennyire jelenközpontúvá lenni, vagy ez is egyike azon téveszméknek, amelyek mérhetetlen károkat okozhatnak a középiskolai oktatásnak?*

– Abból indulnék ki, hogy a NAT-tal kapcsolatos újabb vitákban is a szélsőségektől kellene tartózkodni. Attól, hogy egy szerző politikai szempontból pro vagy kontra vitatható, vagy sokak által elítélt nézeteket vall, írhatott akár nagyon jó könyveket is. A NAT-ban van tízszázaléknyi szabad választási lehetőség, amely

teret ad a tanári szabadságnak is. Úgy gondolom, hogy a roppant heves vita, amely a NAT készítői és a Magyartanárok Egyesülete közt zajlik, éppen emiatt szülhetne mindenki számára elfogadható kompromisszumos megoldást, hiszen az alapismeretekre vitathatatlanul szükség van, ugyanakkor a pedagógus személyisége is kibontakozhat az ajánlott tananyag szabad kezelésében. A tanárok egyénisége egyébként is meglehetősen különböző, természetes, hogy mindenkinek van kedves írója és korszaka, amit sokkal nagyobb lelkesedéssel tanít, mint mondjuk a kevésbé kedvelt költőket és korszakokat. A tanárnak sem kell minden tantervben szereplő író minden egyes nézetével egyet érteni, de kötelessége átadni a diákoknak a kötelező alapismereteket. Ebből következik a másik megjegyzésem: semmiképpen sem értek egyet azzal, hogy csak a 20–21. századi irodalmat tanítsuk a diákoknak, vagy csak a kortárs literatúra kapjon túlzott hangsúlyt az idézett érvelés nevében. A 20. századi irodalom megérthetetlen lesz annak, kinek számára legalább részben nem ismeretes a magyar irodalom hét évszázados története. Adynak a kötetét hogyan érthetné meg, aki a kuruc kor történetéről nem tud semmit, hiszen van számos Ady-vers, ami kapcsolódik a kuruc korszakhoz, pl. a *Két kuruc beszélget sorozat* (*Tyukodi pajtásom, Nagy tüzet csináltunk, Merre, Balázs testvér, Most már nagyon jó*). Tinódi modorában is írt egy verset a világháború idején (*Krónikás ének 1918-ból*), de akár Ady, akár József Attila istenes versei sem érthetőek igazán bibliai alapismeretek nélkül. A posztmodern irodalom is tele van az irodalom korábbi korszakaiból vett reminiscenciákkal. Tudomásul kell venni, hogy a humán tárgyak, nemcsak a történelem, hanem az irodalom és a művészetek, a teológia története is, kronologikus ismereteket kíván. Alapvető különbség a humán tudományok és például az orvostudomány vagy a farmakológia között, hogy vannak olyan gyógymódok és gyógyszerek, amelyek teljes mértékben elavultak, így a hozzájuk kapcsolódó tankönyvek egy része is idejét múlttá válhat. Ám a humán tudományok nem így működnek, bennük sarkalatos szerepe van a történetiségnek, a művekből megtudjuk, hogy az elmúlt évszázadokban miképpen gondolkodott egy író. Mi az, amit már akkor átgondoltak, milyen eszmei, filozófia áramlatok befolyásolták a világnézetüket? Az emberi élet teljességéhez tartoznak a régi kor emberei, így e teljességet csak akkor tudjuk megérteni, ha azokat a régi könyveket megtartjuk a polcokon, és ezekből próbálunk egy fejlődési vonalat lerajzolni, s majd e fejlődési vonal végpontján érthetjük meg a mai helyzetét akár az irodalomnak, akár a történelemnek, akár a politikának. Summa summarum: én kiemelkedően fontosnak tartom, hogy a középiskolai irodalom- és a történelem-oktatás közvetítse régi korok ismeretét is a diákság számára.

– *Bízok-e Tanár Úr az irodalom és a tanítás 21. századi jövőformáló szerepének megmaradásában, vagy ha tetszik, a visszatérésében?*

– Azt gondolom és remélem, hogy mindenféle értelemben javulni fog az em-

beriség, Magyarország és a magyar irodalom helyzete is. A reánk zúduló technikai csodák az embereket, különösen a fiatalokat ideiglenesen elviszik a túlzott rajongás felé. De azt hiszem, hasonló válságot átéltünk már akkor is, amikor a televízió újdonságnak számított, s egyszerre kongattuk meg a vészharangot az olvasás, a színház és a mozi érdekében. Aztán az emberek rájöttek, hogy bár a televízió csodálatos találmány, de ha odaülnek elé, és válogatás nélkül mindent megnéznék, elzárják magukat az eleven kommunikációs lehetőségekből. Sok mindenből kimaradnak, mert sok felesleges időt elpazarolnak, amellet persze, hogy nagyon hasznos ismereteket is nyerhetnek, sok mindent megtanulhatnak, de csak akkor, ha szigorúan válogatnak, s így egy idő után megtalálják azokat a műsorokat, amelyek építenek és nemes értelemben szórakoztatnak is. Ugyanez a helyzet az internettel kapcsolatban, melynek képernyője elé napokig odacövekeltethetjük magunkat. Vannak fiatalok (s nemfiatalok is), akik internetfüggővé vagy elektronikus játékfüggővé válnak, ezért sok más élettevékenységből kimaradnak, és olyan sok időt eltöltenek haszontalanul, ami egy idő után visszahozhatatlan. Bízom abban, hogy erre már a fiatalok is kezdenek rájönni, s hogy a televízió és az internet is újra a helyére kerül a jövőben. Legalábbis ez lenne a kívánatos, használjuk arra, amire valóban értelmes módon használhatjuk, de ne szorítson ki más fontos foglalkozásokat az életünkből. A jó könyvek olvasását, az emberek egymás közötti eszmecseréjét, a beszélgetéseket, a közösségi alkalmakat. Arisztotelész megidézésével kezdtük, vele fejezzük be: az ember zoon politicon, közösségi lény. Nem élhet meg úgy, hogy egy képernyő, egy személytelen tárgy elé ül, és mindent csak tőle vár. Mert ez a magatartás az egyéniséget egyoldalúvá teszi. Ahhoz, hogy teljes életet éljünk, kell a közösségi lét, a közösséghez tartozás. A 21. században az emberek többsége egyre inkább megérti, mennyire fontos a nemzeti identitás. Ennek köznapi példája, hogy közeledik az olimpia, amelyen nemzetek képviselik magukat, és az emberek rendkívül érdeklődően nézik ezt a békés versengést. A kultúra is olyan magas rendű nemzeti értékeket jelenít meg, amelyek az emberiség civilizációját változtatossá, sokszínűvé, gazdaggá teszik. Remélve hiszem, hogy a huszonegyedik század ezeknek az értékeknek a kiteljesedése felé tart.